

Gemeente Breda
Dienst Welzijn

Archeologie en Monumenten te Breda • 3/4

Claudius Prinsenlaan 10
Postbus 2521
4800 CM Breda

Inlichtingen: Archeologie 076 - 293662

Monumentenbeleid 076 - 293808

De Kloosterkazerne in zijn huidige gedaante. Aan de rechterzijde van de poort bevindt zich de voormalige Kloosterkerk.

De kerk is verscheidene malen verbouwd, waarbij onder meer de kerkvensters vervangen zijn door kleinere ramen.

Ook werden er in het gebouw tussenvloeren en -muren aangebracht. Wie nu in het gebouw rondloopt, kan zich dan ook moeilijk voorstellen dat men zich in een voormalig kerkgebouw bevindt.

Van klooster via kazerne naar schouwburg

Opgravingen in en bij de Kloosterkazerne in Breda

De gemeente Breda voert sinds 1 maart 1993 archeologisch onderzoek uit bij de Kloosterkazerne in Breda. De aanleiding voor de opgravingen is de nieuwbouw van de schouwburg en de herinrichting van de Kloosterkazerne. Ook historisch en bouw-historisch onderzoek vindt plaats.

Het archeologisch onderzoek is in drie fasen verdeeld. De eerste fase is onlangs afgerond en de resultaten hiervan worden in deze folder besproken. Ook wordt aandacht besteed aan de kleurrijke geschiedenis van de Kloosterkazerne en het omliggende terrein.

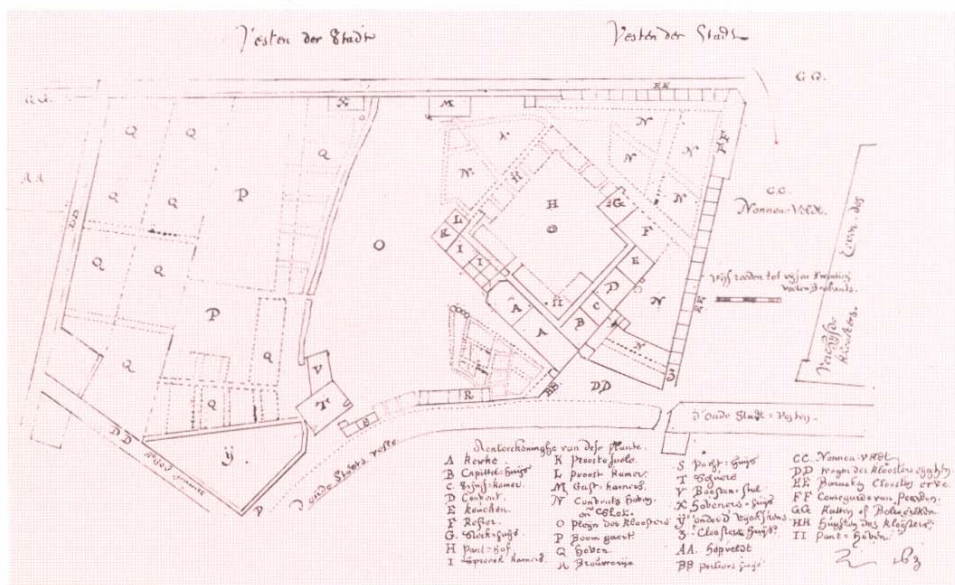
Het klooster Sint Catharinadal

In 1308 wordt het nonnenklooster Sint Catharinadal gesticht op de plaats van de huidige Kloosterkazerne.

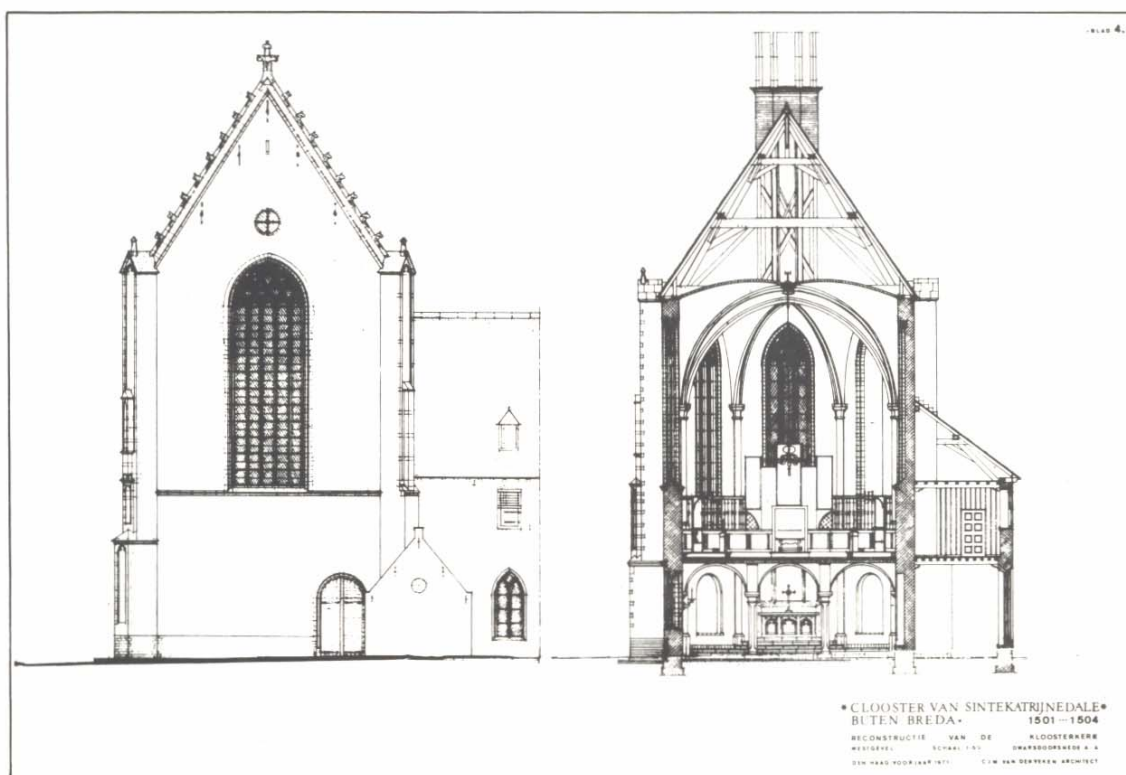
De kloostergemeenschap was in de tweede helft van de 13de eeuw gesticht in Vroonhout en behoorde tot de Orde van de Norbertijnen.

In 1295 verhuisden de Norbertinessen naar Breda, waar ze aanvankelijk werden samengevoegd met een gasthuis. In 1308 stichtten de nonnen een klooster op de huidige lokatie van de Kloosterkazerne, omdat hun vrome levenswijze niet overeenkwam met het werk in het gasthuis.

Dit klooster was het oudste en grootste nonnenklooster van Breda. Destijds lag het buiten de stad. De Kloosterkerk is een markant overblijfsel van dit complex. De kerk dateert uit 1502 en verving een oudere die op dezelfde plek stond. De Kloosterkerk was een zogenaamde dubbelkerk: het gebouw kende een beneden- en een bovenverdieping. De bovenverdieping ("nonnengalerij") was alleen bestemd voor de nonnen, die ongezien en afgescheiden van de rest van het (mannelijk) kerkvolk aan de mis konden deelnemen.

Plattegrond van het kloosterterrein uit 1638. Het noorden ligt linksonder. De legenda geeft ons een aardig inzicht in de functies van de verschillende gebouwen. Het klooster zal voor een deel zelfvoorzienend zijn geweest. Naast 'Hoven' (=tuinen), een 'Boom gaert', een 'Schuere' en een 'Beeststal' wordt onder andere een 'Brouwerij' vermeld. Aan de bovenzijde van de plattegrond bevindt zich de 'Gastkamer' (M) en de 'Baracken Kloosters erve' (EE). Deze gebouwen zijn bij het archeologisch onderzoek teruggevonden.

Westgevel en doorsnede van de dubbelkerk van het klooster St. Catharinadal. (Reconstructie door C.J.M. van der Veken, gepubliceerd in Jaarboek De Oranjeboom 24, 1971).

Bastion en barakken

In de eerste helft van de 16de eeuw werd een deel van het kloostergoed onteigend door het stadsbestuur. De reden hiervoor was de aanleg van de tweede stadsomwalling van Breda tussen 1531 en 1545. In deze tijd werd ook een kloostermuur opgetrokken. Deze muur diende als erfafscheiding tussen de aarden stadswal en het kloosterterrein. De nieuwe vestingwerken doorsneden het zuidelijk deel van het kloostergoed, waardoor het kloostercomplex nu binnen de stad kwam te liggen. De nieuwe stadswal werd geflankeerd door vijfhoekige bastions. Breda was de eerste stad in de Noordelijke Nederlanden waar een dergelijke omwalling nieuwe stijl werd opgeworpen.

In de 16de eeuw deed zich nog een aantal ingrijpende gebeurtenissen voor.

In 1534, tijdens de grote stadsbrand van Breda, brandde een groot deel van het klooster af. Alleen de slaapzaal en de kerk bleven gespaard. Op 22 augustus 1566, tijdens de Beeldenstorm, werden grote vernielingen aangebracht aan het interieur van het klooster. De daarop volgende krijgshandelingen tijdens de Tachtigjarige Oorlog deden het klooster ook niet veel goed.

In het begin van de 17de eeuw werden tegen de buitenzijde van de kloostermuur soldatenbarakken gebouwd. Deze gebouwtjes dienden als woning voor de soldaten. Vaak woonden ook vrouw en kinderen bij de soldaten in. Voordien was het gebruikelijk om soldaten bij de burgerbevolking in te kwartieren.

Om echter de burgers te ontlasten van deze zware verplichting, werden dergelijke huisjes aan de rand van de stad gebouwd.

Na de stadsbrand van 1534 wordt een overzicht opgesteld van de brandschade van het klooster. Deze inventarisatie geeft een goed beeld van de gebouwen en bezittingen van het klooster. Zo lezen we onder meer:

Dese huysen syn metten brande in ons cloester afgebornt. Inden yersten die zaelde met een camer met die spreekhuizen buyten ende binnen, twee kelders vol biers, ende voerts alle die biertonnen, die terwe opten solder, het meel, het mout, dat tenelwerck (tinnen voorwerpen), dat lynwaet van buyten ende voer die gasten (...).

Item ons confessoers huys met der cappelanen camer, daer al des cloesters studeer boecken in waren, ende vi silveren lepelen (...).

Item dat convents sieckhuys, dat wasch huys, dat beekhuys (...). Item die hoey schuur, de ckoren schuer, al vol met die gonst van ckoren, gerste, havere ende hey van xvii bunderen lants.

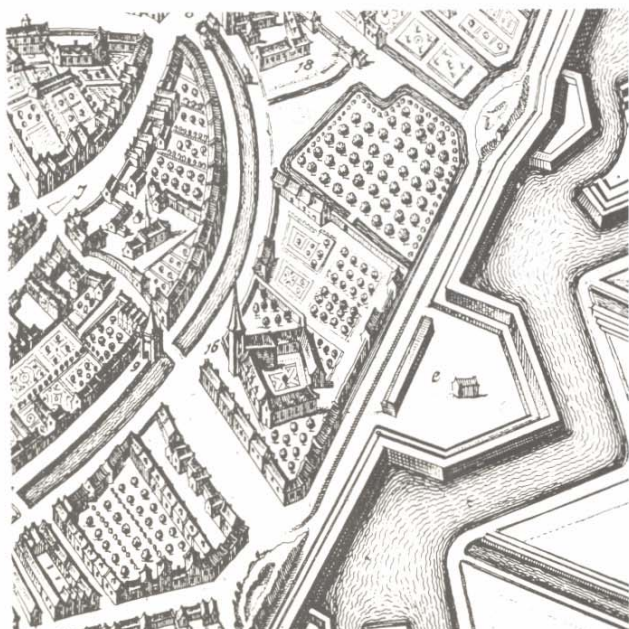
Item een schoen groet vee huys daer wel bij vijftig beesten in gestaen souden hebben, met een groot fernays (fornuis) ende een knechts camer.

Item den perden stallinge, dat wagen huys met die wagens ende alle die gereeschap (...).

Item een groote loegsie (loods) van vier gebinten lanck, die vol verhouwen en gesaecht houten lach (...).

Een 17de-eeuwse soldaat.

Detail van de kaart van Blaeu uit 1649. Het klooster en de tuinen zijn zichtbaar. Ook de kloostermuur met de soldatenbarakken zijn te zien. Rechts bevindt zich het bolwerk Martini (e).

Van klooster naar kazerne

In 1646 werd besloten om het kloostergebouw te gebruiken als school. Als gevolg hiervan verlaten in 1649 de nonnen het gebouw en verhuizen naar Oosterhout. Het klooster werd nu verbouwd tot schoolgebouw. Slechts kleine ingrepen waren nodig om de school, "Illustrere School" genaamd, onderdak te verlenen. De kerk werd ingericht als leslokaal en het bovenkoor werd bibliotheek. Een deel van de circa 50 studenten verbleef intern en kreeg de cellen van de nonnen als slaap- en studeerkamer toegewezen.

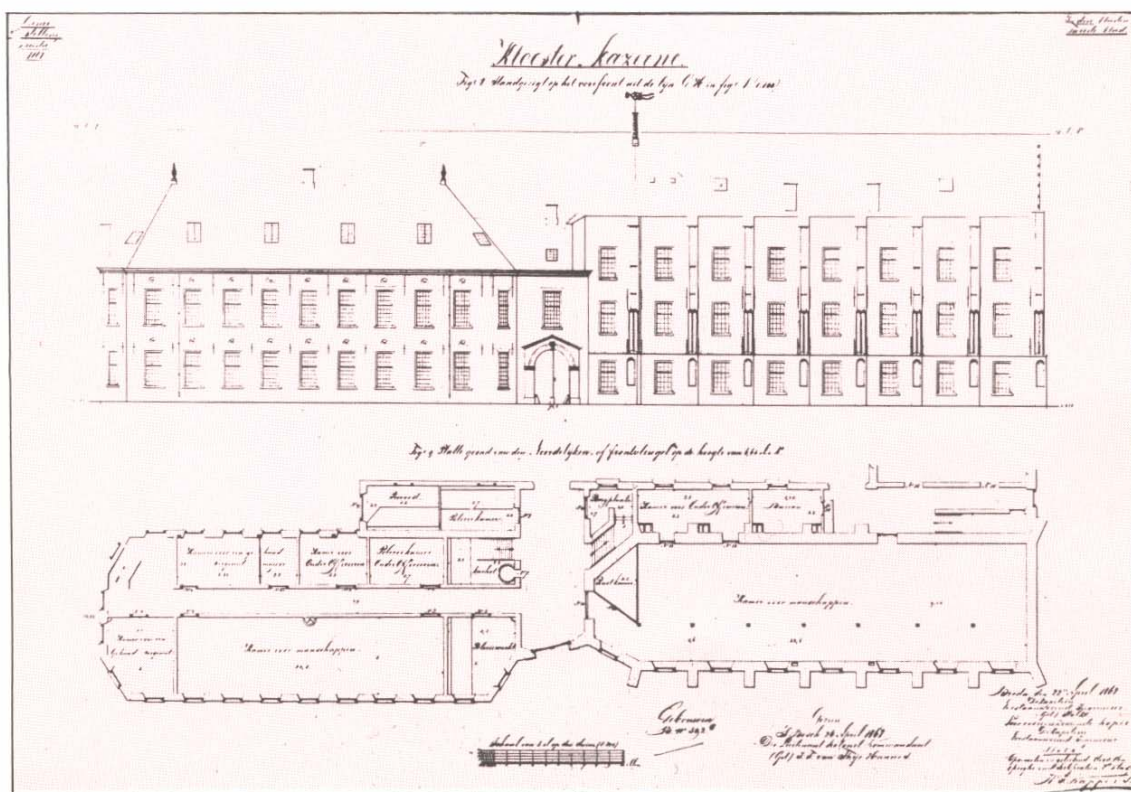
De school bleek geen lang leven te zijn beschoren. Teruglopende studentenaantallen, het vertrek en overlijden van professoren en vooral de steeds grotere financiële problemen leidden ertoe dat de school in 1669 gesloten moest worden.

In verband met de inval van de Fransen tijdens het Rampjaar (1672) keerden de kloosterlingen van St. Catharinadal terug in hun voormalige klooster. Het kerkgebouw stond nog vol met meubels en de bibliotheek van de Illustre School. Ook verbleven er in dit gebouw zo'n 80 soldaten voor enige tijd. De terugkeer van de nonnen was van korte duur, omdat van protestantse zijde steeds sterker werd aangedrongen op hun vertrek. In 1679 verlieten de nonnen definitief Breda en vestigden zich nu voorgoed in Oosterhout.

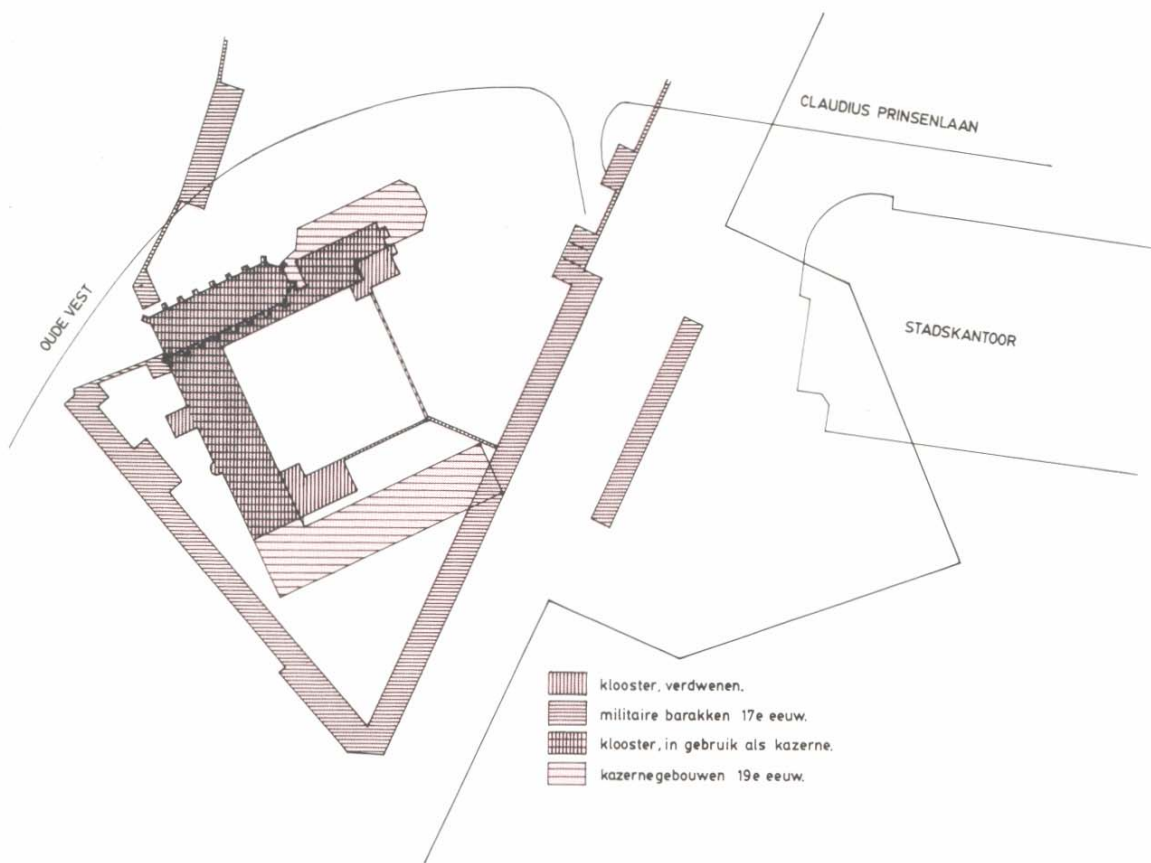
De gebouwen van het leegstaande kloostercomplex werden nu verhuurd als woningen. Ook waren er plannen om de kloosterkerk te gebruiken als militair magazijn. Aangezien dit gebouw niet per schip te bereiken was en de lokatie bij een beleg kwetsbaar zou zijn, werd hiervan afgezien.

In 1740 werd het complex verkocht aan kolonel De Gadelliere en luitenant-kolonel Carpentier. Aanvankelijk bleven de gebouwen als woonruimte in gebruik, hoewel er aanwijzingen zijn dat de kerk als hooischuur dienst deed. In 1804 overwoog men om het bouwvallige complex te slopen. Dit laatste ging niet door vanwege het gebrek aan onderkomens voor militairen.

In 1814 werden de gebouwen aangekocht om als kazerne dienst te doen. In de Kloosterkazerne werden nu infanteristen gelegerd. In de 19de eeuw maakte het onderdeel uit van het grote kazernecomplex aan de rand van Breda. In de loop der tijd is het diverse malen verbouwd. Ook in de nabije toekomst zullen er aanpassingen plaatsvinden om de Kloosterkazerne een nieuwe bestemming te geven.

Tekening van de indeling en het uiterlijk van een deel van de Kloosterkazerne in 1868. De voormalige kloosterkerk blijkt dienst te doen als 'Kamer voor manschappen'.

Plattegrond van het Kloosterkazerne-terrein, waarop de historische bebouwing is geprojecteerd.

Het vooronderzoek

Voorafgaande aan het archeologisch onderzoek werden grondboringen en proefputjes gegraven. Hierdoor kon min of meer vastgesteld worden wat er bij de opgravingen te voorschijn zou kunnen komen. Ook was het mogelijk om de prioriteiten met betrekking tot de opgravingslokaties vast te stellen. Mede naar aanleiding van dit onderzoek werd besloten om de opgravingen in drie fasen uit te voeren. De eerste fase van het onderzoek vond plaats op het terrein tussen de Kloosterkazerne en het Stads-kantoor. De tweede en derde fase zullen respectievelijk plaatsvinden op het binnenterrein van en in de Kloosterkazerne zelf en aan de westzijde van dit gebouw.

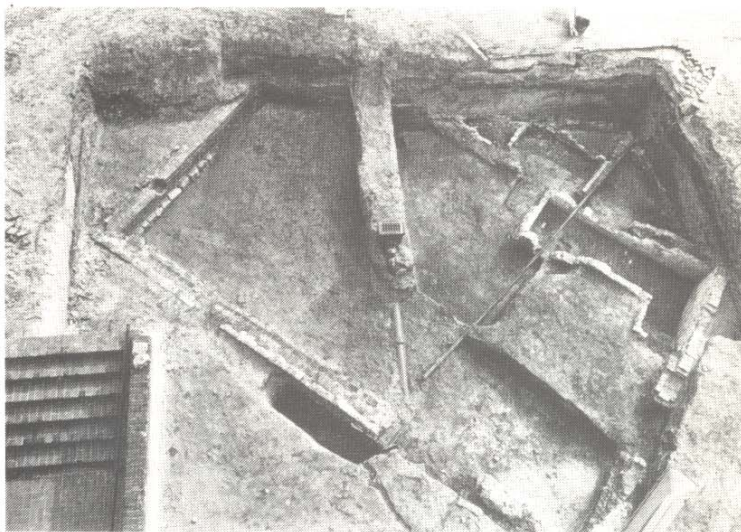
Er is ook uitgebreid bouw-historisch onderzoek verricht. De Kloosterkazerne heeft in de loop der eeuwen talrijke verbouwingen gekend. Dit gebouw en in het bijzonder de Kloosterkerk bezitten een grote monumentale waarde. Uiteraard is in dit kader de relatie met het middeleeuwse klooster van belang. De monumentale waarde van de Kloosterkazerne wordt echter ook bepaald door het feit dat de 19de-eeuwse kazernebouw een vroeg voorbeeld is van het plegen van een aangepaste nieuwbouw tegen een monu-mentaal gebouw.

Door een nauwkeurige bestu-dering van de nog bestaande gebouwen en door studie van archiefbronnen konden ver-schillende bouwfasen gere-construeerd worden. Bouwhistorisch onderzoek is echter niet alleen van belang om de bouwgeschiedenis van een pand te achterhalen, maar juist ook om adviezen te leveren bij toekomstige verbouw of restau-ratie van een gebouw. In dit kader is bouwhistorie dan ook van groot belang voor het monumen-tenbeleid in Breda en kan het een bijdrage leveren aan de belevings-waarde van de stad.*

* De resultaten van het vooronderzoek zijn beschreven in: G. van den Eynde (red.), De Kloosterkazerne te Breda. Archeologische en bouwhistorische waardebe-paling. (Archeologie en bouwhistorie intern rapport 12B, Gemeente Breda). Breda, 1992.

Archeologisch onderzoek; de eerste fase

De eerste fase van het archeologisch onderzoek vond plaats op het terrein tussen de Kloosterkazerne en het Stadskantoor. Hier werden de funderingen van de in 1531 gebouwde kloostermuur en de hier tegenaan gebouwde 17de-eeuwse soldatenbarakken teruggevonden. De kloostermuur lijkt gebouwd te zijn op een voormalige gracht. Nader onderzoek moet hier uitsluitsel over geven. Ook een deel van de aarden stadswal werd aangetroffen. Alle sporen en vondsten werden nauwkeurig ingemeten en gedocumenteerd.

De fundering van het gastenverblijf.
Rechts is een kleine kelder zichtbaar.

De soldatenbarakken waren bescheiden van opzet. Aan de voorzijde waren stallen aanwezig, bestemd voor de paarden van de cavallerie. Tussen de stalruimten en de kloostermuur bevond zich het eigenlijke woonvertrek.

De barakken waren bescheiden van aard en hadden een afmeting van circa 4.20 x 4.20 meter. Iedere woning had een haardplaats. Uit historische bronnen weten we dat hierin doorgaans verder een kast, een bank, een tafel en een ledikant stonden.

Reconstructietekening van uiterlijk en indeling van de soldatenbarakken. De tekening is gebaseerd op de opgravingsresultaten en historische gegevens.

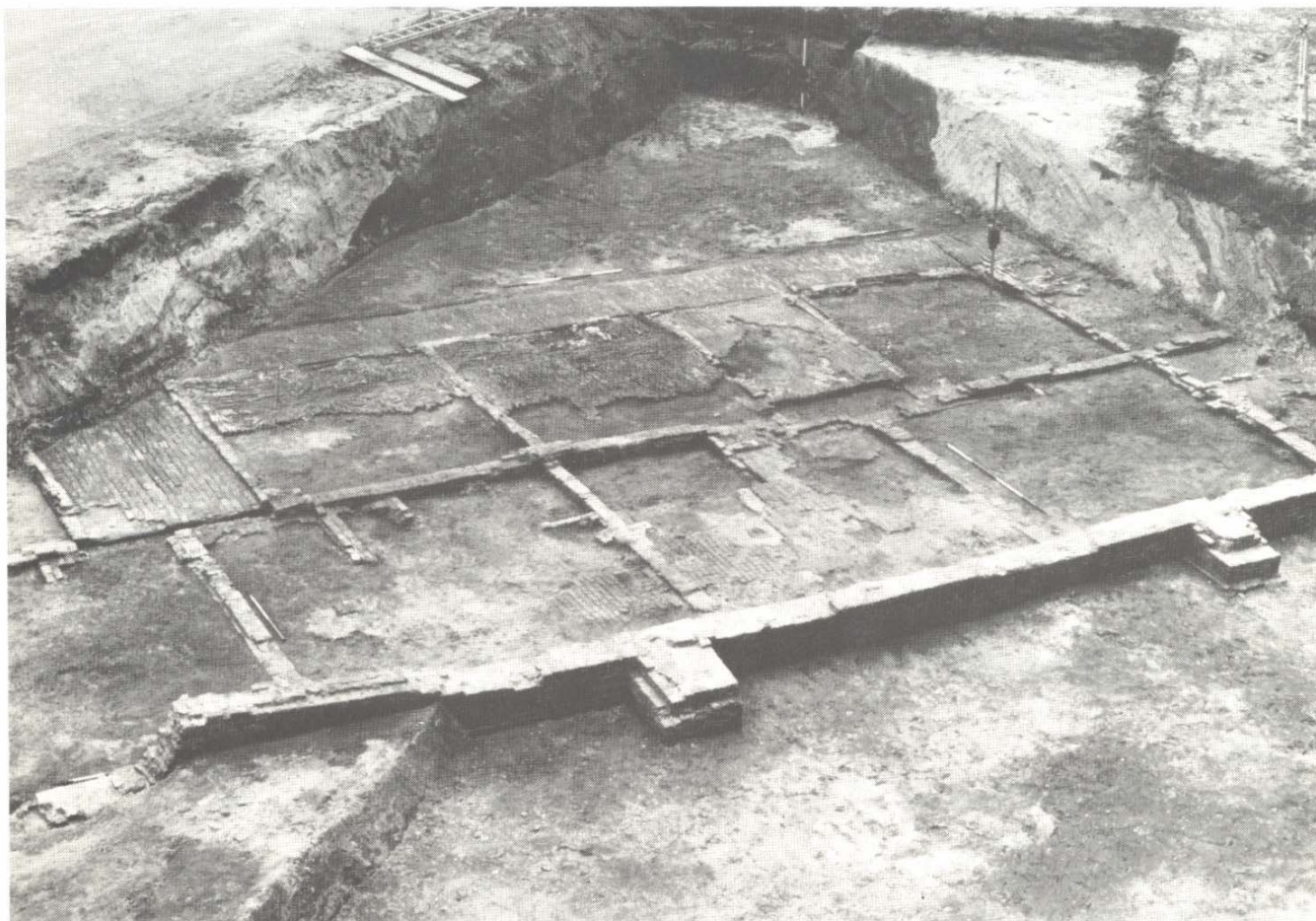
Aan de binnenzijde van de kloostermuur werden de funderingen van het gastenverblijf van het klooster aangetroffen. Dit gebouw dateert uit de 16de eeuw. Op het binnenterrein van het klooster werden verder twee proefputjes gegraven, waarbij sporen van de oost- en zuid-vleugel van het klooster werden teruggevonden. Zo kwam een tongewelf aan het licht dat deel heeft uitgemaakt van de kelder van de voormalige proosdij.

Opmerkelijk was de vondst van enige scherven die uit de IJzertijd (700 v. Chr- 50 n. Chr.) dateren. Scherven van die ouderdom werden in 1991 ook aangetroffen bij de opgraving aan de nabijgelegen Molenstraat. Deze vondsten wijzen op de ligging van een prehistorische nederzetting in de buurt van de Kloosterkazerne.

Tussen 1679 en 1685 werden de vestingwallen aangepast aan nieuwe belegeringstechnieken.

De stadswallen werden verbreed, waarbij de soldatenbarakken, het gastenverblijf en de kloostermuur afgebroken werden. Sporen van deze afbraak werden bij het archeologisch onderzoek teruggevonden. Gelukkig bleven bij deze sloop de onderste steenlagen onaangetast. De funderingen van de kloostermuur en de barakken werden vervolgens door de nieuwe stadswal afgedekt.

Overzichtsfoto van de opgravingsputten. Op de voorgrond is de kloostermuur zichtbaar met daarachter de funderingen van de barakken.

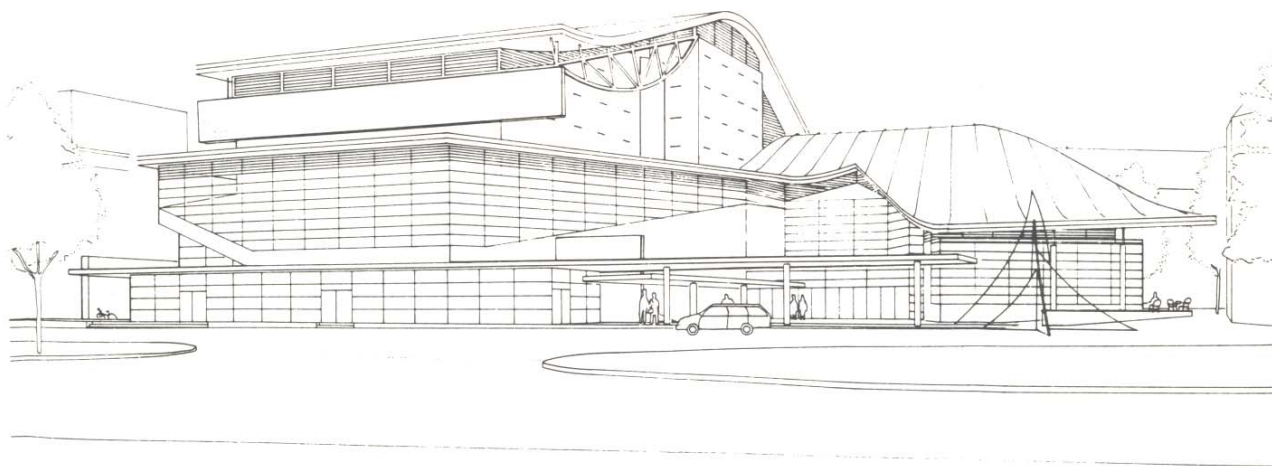

Tot besluit

Het onderzoek van de Kloosterkazerne is een fraai voorbeeld van de samenwerking tussen verschillende disciplines:

archeologie, geschiedenis en bouwgeschiedenis. Het onderzoek is nog in volle gang en de resultaten zijn dan ook nog voorlopig van aard. De afdeling Archeologie zal tijdens en na het onderzoek

van het Kloosterkazerne-terrein het publiek op de hoogte houden van de voortgang van het onderzoek. Zodoende kan iedereen kennisnemen van de geschiedenis van de Kloosterkazerne.

Ontwerptekening van de nieuwe schouwburg.
Dit gebouw opent haar deuren voor het publiek in januari 1995.

Colofon

TEKST:

A. Carmiggelt /
F. de Roope

FOTO'S:

D. Hoeks.
Buro Hermans en
Kamphuis
Breda's Museum

TEKENINGEN:

J.E. Dilz
Architectenbureau
H. Hertzberger

ONDERZOEK:

Sector cultuur
afd. Archeologie

VORMGEVING:

J.O.S. Breda

DRUK:

Van den Wijngaard
1993
oplage 1500

Van 18 mei tot 1 juli worden in het Stads Kantoor van Breda (Claudius Prinsenlaan 10) middels een expositie de eerste resultaten van het archeologisch onderzoek gepresenteerd. Het Stads Kantoor is op werkdagen geopend.

